

După numărul și calitățile artistice ale monumentelor de cultură care au supraviețuit pînă în zilele noastre, Gruzia ocupă, fără îndoială, un loc de frunte între țările cu civilizație veche.

Acest lucru se explică, înainte de toate, prin faptul că viața culturală și arta de pe teritoriul Gruziei, în pofida unei istorii furtunoase și a vicisitudinilor istoriei, s-au dezvoltat de-a lungul mileniilor, fără lacune substanțiale începînd cu primele trepte ale comunei primitive și sfîrșind – dacă vom considera numai arta veche – cu răspîntia veacurilor XVIII–XIX. Dacă într-o etapă timpurie, cultura materială a țării noastre făcea, de fapt, corp comun cu cultura caucazină și cu cea a țărilor din Orientul Apropiat, la o anumită etapă a dezvoltării sale, și destul de curînd, ea a căpătat un viu colorit național, pe care l-a păstrat de-a lungul întregii sale existențe ulterioare.

În prezent, în Gruzia nu există aproape nici un colț unde să nu fi rămas vestigiile ale vechilor edificii, fie că este vorba de ansambluri mănăstirești, cu o bună stare de conservare, biserici și clopotnițe, fie că acestea sînt ruine ale bisericilor, cetăților și castelelor, ale palatelor feudale și ale caravanseraielor, ale băilor etc. Pe măsura continuării cercetărilor, numărul monumentelor demne de atenție crește: chiar și în zilele noastre, cînd s-a făcut deja foarte mult în domeniul studierii vechii arhitecturi, nu este nici pe departe exclusă posibilitatea descoperirii unor noi construcții, care ar completa lista bogată a monumentelor aflate în evidența noastră.

O contribuție deosebită în acest sens o are, în ultimele decenii, arheologia: în urmă cu treizeci și ceva de ani, noi nu știam încă ce bogății ascunde vechea capitală a provinciei Iberia – Mțheta; la sfîrșitul deceniului patru, acolo a fost descoperită o extrem de bogată necropolă și vestigiile reședinței guvernatorilor provinciei istorice Kartlia în Armazishevi, o excepțional de interesantă gropniță de piatră boltită, din sec. I. e.n.; grandioasa acropolă Armaz-țihe, de la sfîrșitul ultimei perioade dinaintea erei noastre, și, de puțină vreme, vestigiile vechii construcții de curte în incinta patriarhiei Svetițhovel.

Excepționale rezultate științifice a avut expediția Institutului de istorie și a Muzeului de Stat al Gruziei în raionul Urbniși și în Șulaveri. Au fost descoperite așezări din neoliticul tîrziu și din bronzul timpuriu, care ne-au permis să apreciem izvoarele străvechi ale arhitecturii clădirilor de locuit ale Gruziei; săpăturile de la Șulaveri continuă și în prezent. În altă parte a Gruziei – cea vestică – mai aproape de Marea Neagră, în comuna Bani, arheologii, care își continuă și acum lucrările, au scos la iveală vestigiile unui important oraș antic. Toate acestea constituie numai o parte a descoperirilor arheologice din ultimii ani, dintre care am amintit, mai ales, monumentele arhitectonice. Trebuie adăugat și numărul imens de fresce feudale (între care, unele de mare importanță, descoperite de curînd), operele de sculptură decorativă, fără să mai vorbim de obiectele de artă pur decorativă, în particular de lucrările de feronerie, cusături, ceramică și de miile de manuscrise, adică ceea ce constituie bogăția muzeelor noastre și a fost salvat și adunat în urma unei munci devotate de mulți ani, a cercetătorilor gruzini.

Aceste cîteva exemple sînt, credem, suficiente pentru a aprecia nu numai bogăția moștenirii culturale, care constituie pe drept mîndria națională a poporului nostru, ci și complexitatea problemelor care stau în fața lucrătorilor și a instituțiilor care se ocupă în Gruzia de protejarea monumentelor de cultură, responsabilitatea imensă care apasă asupra lor.

Interesul științific pentru monumentele antichității gruzine, mai întii pentru cele de arhitectură, s-a născut încă din primele decenii ale veacului trecut. De atunci, cercetătorii gruzini, ruși, și, în oarecare măsură, și cei din Europa Occidentală au adunat un important material faptic. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, lucrurile au avansat mai mult, datorită unei munci mai organizat desfășurate de societățile științifice și de muzee – gruzine și ruse. Au fost făcute planurile unei serii de monumente, au fost făcute fotografiile valoroase, au fost descrise

Fig. 1. Bazilica din Bolnisi (sec. V), înainte de restaurare.

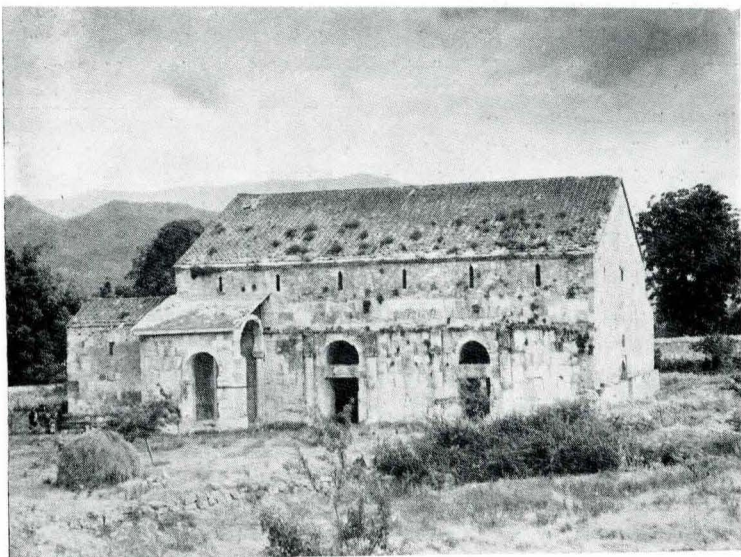
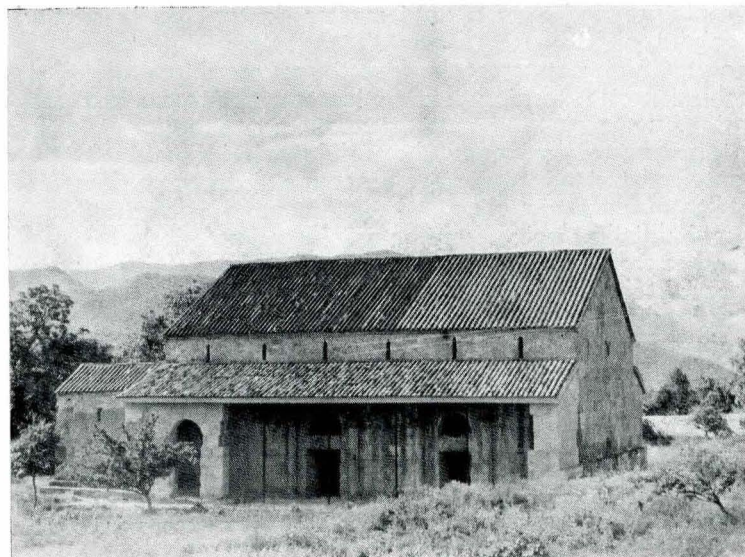

Fig. 2. Bazilica din Bolnisi, după restaurare.

monumentele, au fost publicate inscripțiile de pe acestea, însoțite de comentarii explicative.

Însă, chiar și în acele cazuri în care cercetătorii au apreciat monumentele nu numai ca material istoric auxiliar ci și ca opere de artă, cu rare excepții, înțelegerea nu depășea interpretarea arheologică, așa cum se obișnuia în general în studierea artei bizantine din așa-numitele țări ale Orientului creștin. Încercările singulare de a trage niște concluzii generale asupra materialului, de a arăta evoluția arhitecturii, nu reușeau, cu puține excepții, decît să schițeze un tablou fals, fără o reprezentare a originalității autentice, a locului pe care îl ocupă arta gruzină în contextul artei universale și a importanței sale istorice. Cotitura a avut loc abia după Revoluția din Octombrie, cînd se constituie știința autentică despre arta gruzină, care i-a dezvăluit istoria, etapele evoluției stilistice, specificul național și corelația cu arta altor popoare; deci, această știință numără abia 50 de ani de existență.

Și dacă acest adevăr este valabil pentru istoria artei ca știință, pentru care lucrările cercetătorilor pre-revoluționari au constituit o fază pregătitoare, cu mai multă legitimitate se poate afirma că protejarea și restaurarea monumentelor au fost începute pe un teren aproape pustiu, după instaurarea puterii sovietice.

Care era totuși situația dinainte? După cum se știe, noțiunea de „restaurare a monumentelor” nu a existat pînă în secolul al XIX-lea. Consolidarea unei cetăți deteriorate era dictată de necesități vitale și, firește, în aceste cazuri lucrările se efectuau în raport cu modalitățile tehnice de consolidare din timpul respectiv. Reconstructiv și biserica distrusă (iar în Gruzia, în virtutea destinelor ei istorice, în anumite perioade asemenea reconstruirii trebuiau făcute destul de curent) părțile adăugate erau construite foarte liniștit în spiritul epocii în care se făceau adăugirile. După cum spunea Viollet le Duc „dacă într-o clădire din secolul al XII-lea trebuia schimbat un capitel, capitelul care se pune în loc era de secol XIII, XIV sau XV. Dacă dintr-o friză cădea un fragment, un singur fragment, acesta era înlocuit cu un ornament care corespundea gustului epocii date”. Restauratorul bisericii („al doilea constructor” cum își spunea de obicei acesta în inscripțiile gruzine) departe de a se îngriji de păstrarea intactă a înfățișării primare a edificiului, era preocupat să sublinieze contribuția proprie, meritele sale în această realizare „pe placul lui Dumnezeu”.

În Gruzia, un exemplu viu de restaurare a unui lăcaș distrus este patriarhia Svetițhoveli, din Mțheta, pe care în prima jumătate a secolului al XV-lea regele Alexandru I a fost nevoit să o construiască din nou, după invaziile păgubitoare ale armatei lui Tamerlan. Au fost transformate unele părți din interiorul bisericii, a fost restaurat paramentul, dar cu deosebire semnificativ este tamburul turlei, ale cărei sculpturi în ajur se deosebesc strident de decorația fațadei, lucru în care se vedește deosebirea dintre epoci. Un exem-

plu analog îl constituie tamburul turlei catedralei din Samtaviki (secolul al XI-lea), restaurat tot în secolul al XV-lea; încă și mai stridentă este deosebirea în Meteh-ul din Tbilisi (secolul al XIII-lea), unde tamburul turlei a fost construit din nou (secolele XVI–XVII) din cărămidă, în timp ce toată construcția este acoperită cu un parament de piatră fățuită, sau la Bolnisi (secolul al V-lea), unde, în peretele de apus, acoperit cu o splendidă piatră de culoarea peruzelei, în secolul al XVII-lea a fost spartă o ușă, de o formă total inadecvată și încadrată cu cărămidă.

Care a fost situația în secolul al XIX-lea, cînd Gruzia, pierzîndu-și independența, a intrat în componența imperiului rus?

După cum se știe tocmai în timpul acela, în primele decenii ale secolului în care au început să se pună bazele științifice ale disciplinelor istorice, în speță a istoriei artelor, se cristalizează noțiunile de „monument istoric” și de „restaurare a monumentului”. Pentru prima dată edificiile rămase din vremurile trecute încep să fie privite ca opere ale unei anumite epoci istorice și ale unui anumit stil artistic. În Franța, încă din anii 30, statul își asumă grija pentru ele, încep să se alcătuiască corpusuri ale monumentelor naționale cu valoare artistică și memorială, încep să se restaureze vechile edificii deteriorate. Imediat se pun cu acuitate probleme legate de precizarea scopului, a mijloacelor și a metodelor de restaurare. În această privință pot fi urmărite cîteva etape în evoluția faptelor.

La începutul veacului nu existau încă metode și principii de restaurare bine stabilite. Dacă unele părți ale clădirii păreau greu de restaurat, acestea erau pur și simplu dărîmate. Dacă o clopotniță amenința să se dărîme, i se astupau toate deschiderile; în fața pereților fisurați, se ridicau contraforturi; pe stîlpii avariați, se făceau suprazidiri de piatră¹.

„Această metodă empirică care, în esență, era negarea oricărei metode, — cum observa un specialist francez — avea însă calitatea că nu lipsea (monumentul n. n.), de posibilitatea unei restaurări ulterioare”².

Etapa următoare, etapa „marilor restaurări”, se caracterizează prin adoptarea unor principii și metode clar formulate. „Arhitecții trebuie să înceapă cu cercetări de analiză; înainte de a porni la „vindecarea” stricăciunilor, ei studiază anatomia edificiilor, izvoarele lor, structura și adăugirile ulterioare. De aici, necesitatea de a le privi diferențiat, de a le compara, de a le grupa pe genuri”³.

¹ Paul Léon, *La Restauration des monuments en France*, în „La conservation des monuments d'art et d'histoire”, Office International des Musées, p. 53.

² Idem.

³ Idem, p. 54.

Fig. 3. Biserica din Țromi, (prima jumătate a sec. VII), înainte de restaurare.

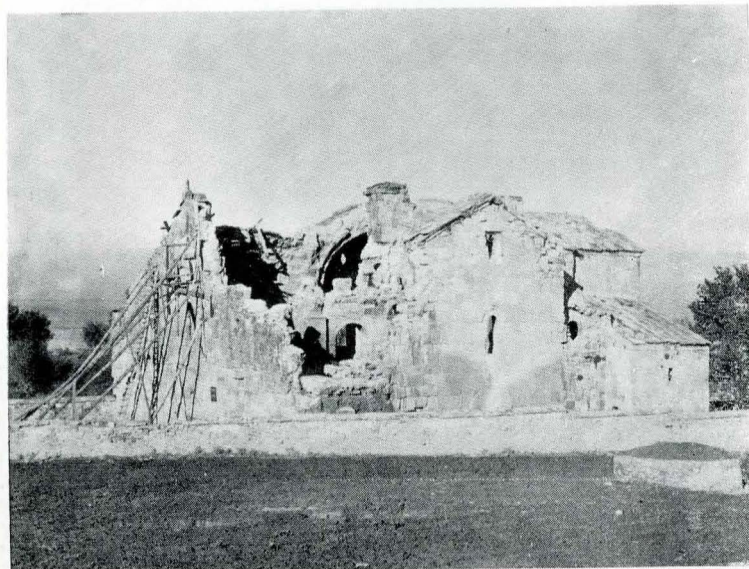

Fig. 4. Biserica din Țromi, după restaurare.

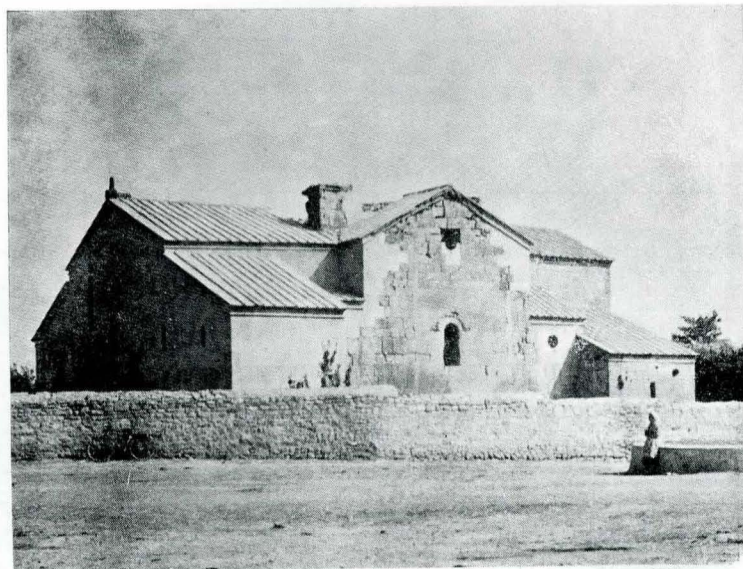

Fig. 5. Biserica din Samțevrisi, (sec. VII), după cutremurul din anul 1940.

Fig. 6. Biserica Samțevrisi, după restaurarea din 1952-1953.

Această etapă, legată de numele lui Viollet le Duc, a însemnat un pas înainte, a constituit, de fapt, prima treaptă în istoria restaurării monumentelor. Metodele lui Viollet le Duc însă, și mai ales cele ale discipolilor lui, care de cele mai multe ori nu posedau nici cunoștințele, nici sensibilitatea dascălului, purtau în sine germeii unor rezultate pernicioase: arhitecții au început să restaureze monumentele într-o formă „ideală”, urmărind puritatea stilului, așa cum îl înțelegeau ei, au distrus adăugirile ulterioare, anulând astfel viața istorică a monumentului, dând prioritate stilului unei anumite epoci care, după părerea lor, exprima într-un mod „mai pur” spiritul artei naționale, adaptând la el elementele edificiului, istoricește alcătuit. „A restaura un monument – scria Viollet le Duc – nu înseamnă a-l susține, a-l repara sau a-l reconstitui, ci înseamnă a-i da acea înfățișare finită pe care a putut s-o aibă într-un anumit moment”⁴. Tocmai în această etapă au fost restaurate multe din excepționalele monumente gotice din Franța, în particular Notre Dame din Paris.

În multe cazuri, restauratorii au ajuns la exagerări mari: Lecomte du Noüy, discipol al lui Viollet le Duc, invitat de guvernul român în acest scop, și-a permis să dărime câteva monumente deteriorate și să le construiască din nou, schimbând, în esență, un monument istoric autentic, cu o imitație.

⁴ Ibidem.

Fig. 7. Biserica din Țirkoli, (sec. VIII), înainte de restaurare.

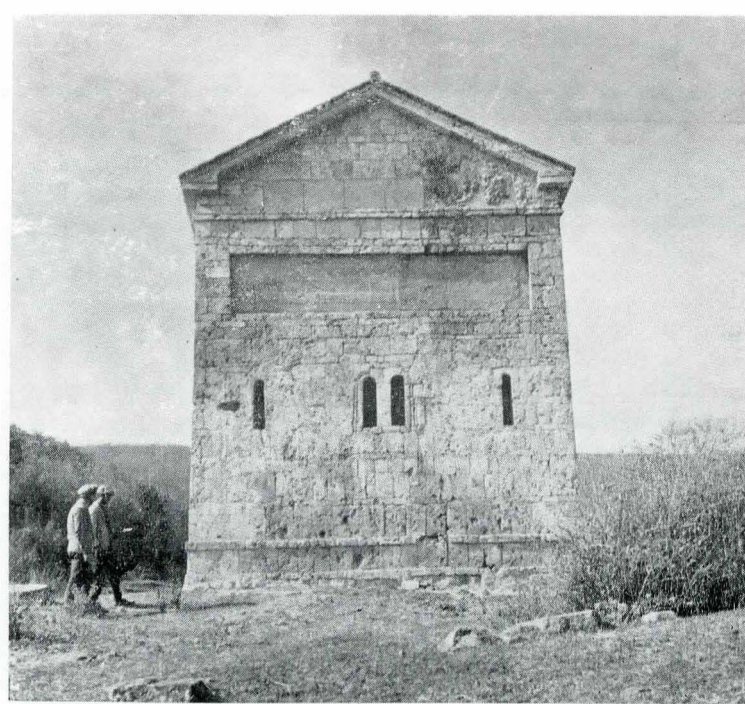

Fig. 8. Biserica din Țirkoli, după restaurarea din 1959-1960.

Fig. 9. Bazilica din Akura, (sec. IX), înainte de restaurare.

Fig. 10. Bazilica din Akura după restaurarea din 1956.

asemenea problemă și, mai cu seamă, pentru a lua o asemenea sarcină asupra sa.

În anii 60, o dată cu reanimarea vieții sociale, cu dezvoltarea unei mișcări sociale progresiste, cu întărirea conștiinței naționale și a ideilor de eliberare națională, se întărește, dacă ne putem exprima astfel, se conturează cu precizie interesul conștient față de antichitățile naționale (deși acest interes se născuse, firește, mai demult), înțelegerea necesității salvării lor, a strângerii și protejării. „Societatea de alfabetizare a gruzinilor”, creată în anul 1897, „Muzeul bisericesc al exarhatului gruzin”, înființat în anii 80, din inițiativa cunoscutului istoric D. Bakradze, „Societatea gruzină de istorie și etnografie”, întemeiată la începutul anilor 20, în frunte cu reputatul cercetător al antichităților gruzine, E. S. Taikașvili, au depus o muncă enormă, într-adevăr de neprețuit, pentru strângerea manuscriselor gruzine vechi, a obiectelor de feronerie etc. Desfășurarea în Tbilisi, în anii 80, a Congresului arheologilor din toată Rusia și apariția, după acesta, a seriei „Studii de arheologie caucaziană” editate de Societatea arheologică din Moscova dintre care câteva fascicule au fost consacrate monumentelor gruzine – au contribuit mult la creșterea interesului față de antichitățile noastre. Și totuși, starea conservării lor era încă precară, pentru că această acțiune rămânea în limitele acțiunilor particulare, a inițiativelor câtorva iubitori de antichități sau a câtorva instituții. Se pot aminti multe cazuri de dispariție a monumentelor, ca urmare a atitudinii de nepăsare față de ele, sau, și mai trist, ca urmare a modului barbar în care au fost tratate.

Cea mai mare parte a zidurilor Palatului Ghagutsk (sec. XII), în anii 30 ai secolului al XIX-lea, când a fost vizitat de Dubois de Montperé, se găsea într-o stare de conservare relativ bună, a fost desfăcut mai târziu pentru necesitățile unor noi construcții.

A fost grav deteriorată și celebra biserică Bagrat din Kutaisi. Splendidul portic din partea de vest, rămas pe desenul lui Cearnețov, a fost dărâmat.

O soartă tragică a avut și biserica Kaben (sec. XIII); adevărat că biserica era în ruină, dar fațada estică, cu decorațiile sale caracteristice, era aproape intactă. Călugării au dărâmat-o și au folosit piatra pentru noi construcții.

Este de asemenea semnificativ destinul celor mai de preț obiecte de artă de feronerie și din email, care se aflau în bisericile Gruziei. La sfârșitul anilor 60, mănăstirea Gherlant a fost literalmente prădată de contele Levașov, guvernatorul provinciei Kutaisi. Cu încuviințarea șefilor bisericii, iar într-o serie de cazuri și cu știrea și blagoslovenia exarhatului, s-a făcut un jaf sistematic și în alte biserici gruzine, au dispărut vechile icoane și medalioanele de email, care au fost schimbate cu altele noi – multe emailuri au ajuns apoi între obiectele colecționarilor ruși sau de peste hotare. Acest lucru a stârnit indignarea specialiștilor și a opiniei publice, s-au întreprins măsuri pentru curmarea și preîntâmpinarea unui alt jaf. Cunoscutul istoric, specialist

în artă bizantină, acad. N. Kondakov, care a adus o mare contribuție la studiul artei gruzine, și istoricul D. Bakradze, despre care am amintit mai sus, au scos în anul 1891 „Lista monumentelor antichității în câteva biserici și mănăstiri ale Gruziei”, care și-a păstrat importanța până în zilele noastre.

Multe obiecte de valoare au dispărut în regiunea montană Svanetia, ale cărei biserici erau neobișnuit de bogate în feronerie și în manuscrise.

Se pot, firește, enumera și alte exemple.

Pe de altă parte, au început să se afle într-o stare alarmantă și acele biserici care fuseseră restaurate. Primejdia constă în faptul că, cu rare excepții, despre care vom vorbi mai jos, restaurarea se făcea pe aceleași principii ca și în evul mediu, adică fără nici o grijă pentru păstrarea stilului edificului; de fapt, aceasta nu era cîtuși de puțin o restaurare, ci o simplă reparație, sau o intervenție substanțială făcută cu un scop pur practic – ținerea slujbelor. Rezultatul s-a dovedit a fi mai prost decît cel din secolele XV sau XVII; părțile principale ale bisericilor Svetițhovel și Samatavisi, și noile lor tambururi corespundeau totuși artei evului mediu gruzin, iar deosebirile se vedeau numai în detalii. Acum însă, monumentelor gruzine li se adăugau elemente complet străine, iar combinația aceasta apărea ridicolă, urîtă.

Iată câteva exemple:

Biserica Ancishati din Tbilisi (sec. VI). În secolul al XIX-lea, pe acoperișul ei a fost înălțat un tambur mic, care nu se armoniza în nici un fel cu lărgimea spațiului interior și era complet străin și ca dimensiuni și ca formă, de biserică. În partea de vest a fost construită o clopotniță, apropiată, chipurile, ca formă de clopotnițele gruzine – de fapt o construcție grosolană și disproporționată ca dimensiuni; în pereți au fost sparte noi ferestre, foarte mari.

Mănăstirea Lurdji din Tbilisi, monument de la sfârșitul secolului al XII-lea din timpul reginei Tamara. În biserica avariată s-a depozitat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, praf de pușcă. În anul 1871 exarhul Gruziei, intenționînd să refacă biserica, l-a invitat pentru reconstrucția clădirii pe arhitectul parohial Alexandr Vasilievici Cijov. Cijov cunoștea bine monumentele gruzine, întrucît în atribuțiile lui se număra și grija pentru repararea și întreținerea edificiilor de cult. A scris și o carte, adevărat, foarte superficială – „Mănăstirea Mțheta. Descriere istorică și arhitectonică”. S-ar părea că el ar fi trebuit să țină seama de arhitectura bisericii aflate în curs de restaurare și dacă a fost absolut necesar să-i reconstruiască unele părți, măcar să nu-i fi distrus caracteristica generală. De fapt însă, reconstituirea mănăstirii Lurdji este un exemplu de atitudine barbară față de monumentul istoric. Începînd cu materialul (cărămidă în loc de piatră făuită) și terminînd cu toate formele – totul contravine caracterului vechii biserici. Rezultatul final este un edificiu monstruos mutilat.

Fig. 11. Biserica din Telovani, (sec. VIII–IX), înainte de restaurare.

Biserica Kaṭhi – una din cele mai frumoase realizări arhitectonice din secolele X–XI. Aici „s-au străduit” serios și meșterii greci, care, de-a lungul secolului al XIX-lea, călătorind prin diversele regiuni ale Gruziei (mai ales în partea vestică), au reparat biserici, punând pecetea meșteșugului lor, a unei „arte” inerte și lipsite de gust. Biserica Kaṭhi a avut de suferit în mod deosebit – partea superioară a paramentului, tamburul turlei, piatra sculptată, prețioasele inscripții istorice – totul a fost distrus în anul 1854, când s-au făcut reparațiile. După mărturisirile lui G. Țereteli „au scăpat din mâinile barbare numai zidurile, și acestea datorită insistențelor lui S. I. Leonidze, un moșier instruit din partea locului”.

Biserica Manglisi, întemeiată în secolul al V-lea, lărgită în secolul al XI-lea. La sfârșitul secolului al XVIII-lea au fost distruse, în principal, acoperișurile și părțile superioare ale pridvoarelor. În anul 1824, în Manglisi a fost instalat sediul statului major al regimentului de grenadieri din Erevan. De aici au început nenorocirile vechiului monument. În anul 1848, I. Slivițki, mai târziu redactor la ziarul „Kavkaz” scria: „Distrusă de câteva ori de adepți ai altor religii, lăsată în voia soartei și a stihilor, supusă devastării de către constructorii sediului statului major al regimentului de carabinieri din Erevan, care au luat pietrele cu inscripții de mare importanță istorică, pentru construirea bisericii regimentului, cu arhitectură simplistă și puțin rezistentă, (. . .) vechea dar încă solida biserică din Manglisi are nevoie de mici lucrări de consolidare”⁵. Într-adevăr, puțin după aceasta începură reparațiile bisericii. „Cu bani împrumutați din fondul bisericii regimentului, cu daniile făcute benevol și, folosindu-se munca soldaților, s-au făcut multe: a fost

restaurat porticul din partea de sud, a fost reparat acoperișul și s-a construit un acoperiș conic deasupra cupolei, au fost reparați pereții, în atelierul regimentului a fost lucrat, dintr-o singură bucată de lemn de nuc, iconostasul, aurit și pictat cu chipuri de pe icoanele din partea locului, de o bună factură; cea mai mare parte din copii au fost făcute la Academia de Arte, după operele unor artiști vestiți ca Nef și Briullov”. Aceste rînduri aparțin unui alt Slivițki, fratele redactorului, care, mai târziu, făcînd parte din același regiment și avînd grad de locotenent a continuat „restaurarea” bisericii. Este ușor să ne convingem că biserica a fost temeinic restaurată, că treaba a fost îndeplinită cu dragoste, de niște oameni nepricepuți însă, care au pricinuit monumentului alterări de nerecuperat. „Repararea pereților”, despre care vorbește Slivițki, a însemnat de fapt schimbarea unor detalii originale cu altele, neconcordante cu primele, piatra sculptată a fost făcîntă, iar într-o serie de locuri a fost total schimbat paramentul. Pe fațada de est și pe porticul de vest au fost cioplite în piatră cruci și ancadramente, complet străine ca formă bisericii, iar pe porticul sudic, deasupra intrării, constructorii nu s-au sfiit să așeze întruchiparea în basorelief a unui vultur cu două capete; în sfîrșit întreg interiorul bisericii a fost spoit.

Svetițhoveli – biserica patriarhală din Mțheta. Vechile porticuri și turnurile înconjurătoare, măcinate de timp, au fost dinamitate, iar pereții interiori ai lăcașului au fost ten-cuiți și spoiti.

Același lucru s-a petrecut și cu biserica din Alaverdi. Interioarele multor biserici au fost urîțite prin instalarea unor imense iconostase, într-un total dezechilibru cu aspectul primar al acestora, cu dimensiunile și cu specificul lor. Așa s-a întimplat la Alaverdi, Svetițhoveli și, de fapt, și la biserica Sion din Tbilisi, deși aici au fost insta-

⁵ Drevnii hram v Manglise, 1902, pp. 18–19.

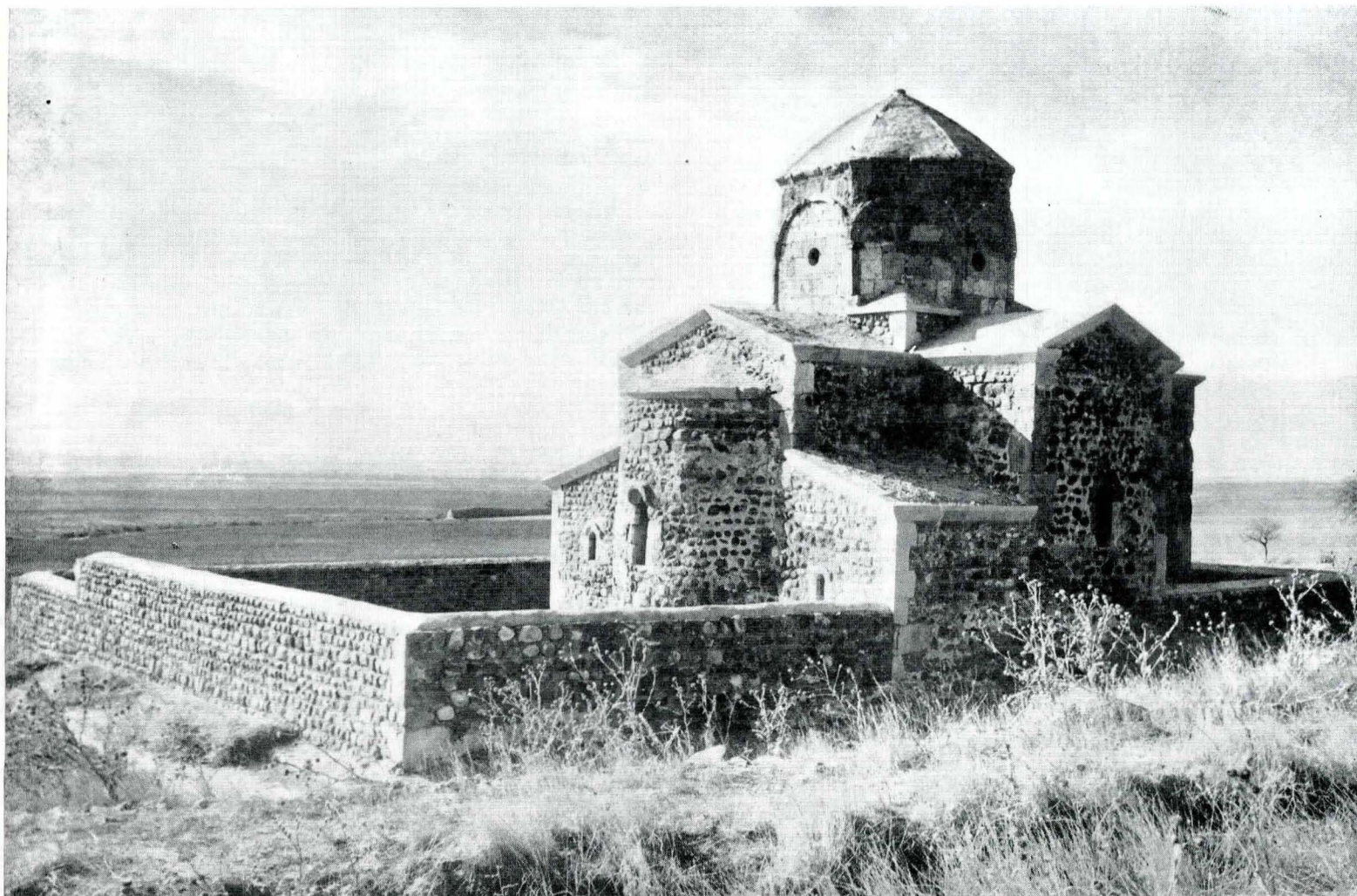

Fig. 12. Biserica din Telovani, după restaurarea din anii 1946–1953.

late un fel de porți de altar, amintind oarecum de cele gruzine vechi.

Biserica din Kvatahevi (sec. XII–XIII) este una din cele mai bune realizări arhitecturale din această perioadă. În anul 1854, prințul Ioan Tarhan-Muravi, nepotul ultimului rege al Gruziei, Gheorghe al XII-lea, a restaurat biserica. Trebuie să recunoaștem meritele meșterilor: paramentul, diferitele detalii, au fost reparate cu grijă, respectându-se unitatea artistică a lucrării; restauratorii au avut însă nefericită ideea să acopere cupola nu cu un acoperiș conic sau piramidal caracteristic bisericilor gruzine, ci semisferic, în maniera bisericilor bizantine sau rusești. În acest fel armonia întregului, armonia bisericii gruzine a cărei structură este prin excelență unitară, cu justificarea fiecărui detaliu, a fost brutal distrusă (semisfera a fost abia de puțin timp înlăturată).

Biserica din Zarzma de la începutul secolului al XIV-lea. Despre ea vom discuta aparte întrucât, în acest caz, se poate vorbi într-adevăr de o restaurare autentică din punct de vedere al arhitecturii – e drept că aici n-au existat probleme prea complicate. Istoria acestei restaurări nu este lipsită de interes. Biserica nu mai funcționa de mult și fusese părăsită. Erau avariate acoperișul, pe alocuri paramentul și cornișele. Urme de degradare existau și în interiorul bisericii și al clopotniței. În anul 1886, în biserica centrală a fost instalat un grajd de cai. Turnurile mici erau în ruină. Nimănui nu i-ar fi trecut prin minte să restaureze Zarzma, mai ales că ea se afla în încercuirea masivă a populației islamice. La sfârșitul secolului al XIX-lea, din întâmplare, a trecut prin Zarzma prințul Gheorghe, fratele lui Nicolae al II-lea, care își făcea convalescența la Abastumani, stațiune aflată în apropiere. El a poruncit să fie restaurată biserica; pentru lucrările de restaurare a fost

invitat arhitectul curții, Svilin, iar pentru curățirea și restaurarea frescelor – pictorul Slavțev. Și dacă Svilin și-a îndeplinit sarcina cum se cuvenea, Slavțev a distrus dacă nu toată pictura murală, în orice caz o bună parte a acesteia; părțile deteriorate le-a șters – în prealabil executase copii după ele – iar apoi le-a pictat din nou; aceste falsuri se văd cu ușurință (lucrările au fost terminate în anul 1905).

Am relatat despre toate acestea ca să arăt cât de stihinic, după capriciul împrejurărilor, a fost executată restaurarea monumentelor de arhitectură, cu excepția Zarzmei, și, în parte, a bisericii Kvatahevi, cât de dăunătoare a fost restaurarea pentru monumente. Se pot, firește, pomeni și unele încercări de atitudine mai responsabilă față de problema restaurării, însă în acele cazuri nu s-a ajuns la aplicări în practică.

În sfârșit, după Revoluție, a început o etapă nouă, care și în problemele conservării și restaurării marchează o cotitură fundamentală. Primul fapt pe care trebuie să-l menționăm, fapt de o importanță principială, este acela că de atunci, și pentru prima dată în istoria noastră, grija pentru monumente a fost recunoscută ca o sarcină de stat.

Nu voi vorbi despre realizările puterii sovietice în Rusia, despre ceea ce s-a înlăturat din inițiativa lui V. I. Lenin, imediat după Revoluția din Octombrie, – acestea sînt lucruri notorii. Mă voi referi numai la situația din Gruzia, după anul 1921.

La 15 aprilie 1921, printr-un decret al Comitetului revoluționar al Gruziei s-a hotărât: „*Toate bunurile existente în bisericile și asociațiile religioase din Gruzia se declară bun al poporului*”. În timpul acela, în biserici se păstrau încă valori imense. Imediat trebuiau luate măsuri pentru inventarierea și protejarea acestor valori, ca și a bisericilor

inseși, care, în majoritate, după Revoluție au încetat să mai funcționeze și au rămas complet părăsite.

În aprilie, pe lângă Comisariatul Popular al învățămîntului din Gruzia, a fost instituită subsecția muzeelor și a protejării monumentelor antice de artă, iar în martie 1923, Comitetul special al protejării monumentelor antichității, care a adresat o circulară specială organelor sovietice locale, în care se enumerau, pe genuri, monumentele de arhitectură existente pe teritoriul republicii, cu specificarea importanței lor istorice și artistice, și se indicau, de asemenea, criteriile după care se făcea confiscarea bunurilor bisericesti. Au urmat apoi alte hotărîri guvernamentale, care reglementau problemele restaurării, folosirea în diferite scopuri a edificiilor istorice, problemele conservării monumentelor arheologice, a bunurilor muzeale etc.⁶

O activitate intensă a fost desfășurată pentru reorganizarea muncii muzeale: colecțiile paralele ale unor muzee de antichități gruzine au fost unificate și sistematizate, s-au pus bazele științifice ale muncii muzeale, colecțiile cuprinzînd obiecte de artă au fost sistematizate, conform unor principii științifice.

Greutățile au fost, firește, imense. Trebuie să ne amintim că toate acestea s-au petrecut imediat după primul război mondial și după Revoluție, cînd întreaga economie era încă dezorganizată, cînd se trecea prin mari transformări sociale și ideologice, care au zguduit din temelii întreaga țară și întregul popor. Dificultățile erau de ordin economic și ideologic, într-o vreme în care încă în multe domenii de activitate nu exista o atitudine de principiu, bine definită. În acest domeniu, la care ne referim acum, lucrurile s-au complicat simțitor în anii 1921–1922, cînd, în unele raioane ale Gruziei, a pornit un val de acțiuni antireligioase, instigate de elemente stîngiste. Au fost distruse multe obiecte de preț, icoane cu riză, cruci etc., pe alocuri au fost dărîmate clădirile bisericesti. Situația devenea amenințătoare, au fost însă luate măsuri foarte energice și gravele urmări au fost preîntîmpinate. Membrii expediției care au primit sarcina de a investiga cele mai „primejdute” raioane și de a aduna obiectele cu valoare istorică și artistică, pentru a le integra patrimoniului muzeistic, au lucrat în condiții, se poate spune, dramatice. Scopul însă a fost atins – multe lucruri au fost salvate și adunate – și această muncă, cum menționa la timpul său unul dintre participanții la această epopee, prof. G. N. Ciubinașvili, a avut o mare însemnătate educativă. Aproximativ în același timp, la începutul anilor 20, au fost făcuți primii pași pentru readucerea din Rusia a operelor de artă și a obiectelor cu valoare istorică, transportate din Gruzia în perioade și împrejurări diferite.

Începînd cu luna septembrie a anului 1924, de protejarea monumentelor de cultură s-a ocupat mult timp Secția de conservare a antichităților și monumentelor de artă, de pe lângă Direcția științifică a Comisariatului Popular al învățămîntului. Apoi, ca și în alte republici sovietice, formele organizatorice s-au modificat de multe ori, sarcina protejării a fost concentrată ba la Direcția de arhitectură, ba la Comitetul instituțiilor de învățămînt și cultură, pînă cînd, în sfîrșit, s-a stabilizat, în cadrul Ministerului Culturii.

În primele decenii ale Puterii Sovietice, în anii 20–30, a fost depusă o muncă susținută pentru inventarierea monumentelor; acest lucru era legat, firește, de munca de cercetare științifică desfășurată în domeniul istoriei artei gruzine – de această dată de către instituții științifice de stat consacrate acestui scop și de către muzee; de către catedra și cabinetul de teoria artei de la Universitatea din Tbilisi (în fruntea căreia, de la bun început, din anul 1918, se află prof. G. N. Ciubinașvili, de numele căruia este legată elaborarea istoriei artei gruzine ca disciplină științifică, și care a fost, din primii ani, unul dintre cei mai activi organizatori ai muncii de protejare a monumentelor); de către Academia de Arte, de către secțiile specializate ale Muzeului Gruziei și ale Muzeului de artă (Institutul de istorie a artei gruzine, care este astăzi centrul principal de activitate științifică în acest domeniu, a fost înființat în anul 1941). S-au executat, de asemenea, ample lucrări de con-

⁶ Despre primele acțiuni de protejare a monumentelor de cultură vezi articolul lui M. Nicoleișvili în „Dzeglis megobari”, vol. 18, 1967, pp. 64–70.

solidare a unor monumente importante. Unul dintre primele monumente la care s-au făcut lucrări urgente a fost celebra biserică Djvari din Mțheta, căreia i s-a consolidat fundația, i s-a schimbat acoperișul etc.

Munca de cercetare în domeniul antichităților gruzine a luat o mare amploare, în anii 1935–1937. Printre multele acțiuni, cu valoroase rezultate, trebuie menționată curățirea și consolidarea excepționalei bazilici din secolul al V-lea, Sionul din Bolnisi. Se pot, firește, aminti și alte exemple.

Lucrările din acea epocă însă, oricît de importante ca rezultat, nu se pot compara totuși cu amploarea și intensitatea muncii de conservare și restaurare a monumentelor, după Marele Război de Apărare a Patriei.

În anul 1948, a fost creat Consiliul științific și metodic pentru protejarea monumentelor de cultură, de pe lângă Prezidiul Academiei de Științe a Gruziei. Consiliul a primit sarcina de a asigura conducerea științifică a muncii de conservare și, înainte de toate, de restaurare a monumentelor. Din Consiliul metodic fac parte reprezentanții tuturor instituțiilor care au contingență cu monumentele de cultură – institutele științifice, muzeele, catedrele specializate etc. În cei 20 de ani de activitate, Consiliul metodic a avut un aport substanțial.

În legătură cu aceasta, vreau să subliniez că participarea oamenilor de știință – cercetători de istoria artei, istorici, arheologi – la activitatea de protejare nu este limitată la munca în cadrul Consiliului metodic. Problemele conservării și restaurării au devenit o componentă organică, indestructibilă, legitimă a muncii institutelor de cercetare științifică și, înainte de toate, a Institutului de istoria artei gruzine, ai cărui colaboratori sînt, în număr mare, cadre de bază în munca de restaurare a monumentelor. Această legătură strînsă a științei cu practica muncii de restaurare este premisa fundamentală a succesului (mulți restauratori sînt autorii unor cercetări în domeniul istoriei arhitecturii gruzine).

O mare însemnătate a avut-o înființarea, în anul 1950, pe lângă Direcția de arhitectură a Consiliului de Miniștri al Gruziei, a Atelierului special de restaurare, în cadrul căruia s-a concentrat de atunci întreaga muncă practică de conservare și restaurare. Cu toate marile greutăți pe care le-a avut de împlinit Atelierul, cu toate că nu întotdeauna ne mulțumește calitatea și cantitatea „producției” lui, se poate spune fără exagerare că el a îndeplinit o muncă colosală și că a obținut rezultate remarcabile; au fost elaborate metode de lucru, bazate pe analiza și pe considerarea scrupuloasă a datelor tehnice și artistice ale monumentului, au crescut cadre de specialiști (deși încă penuria de specialiști este sufocantă), au fost realizate lucrări complexe și de înaltă calitate, de conservare și restaurare a multor remarcabile monumente gruzine de arhitectură și artă monumentală (nu mai vorbesc de faptul că în ultimii ani s-au descoperit fresce foarte importante), se poate spune că unele monumente au fost salvate de la piere sigură⁷.

Un mare eveniment în viața culturală a Republicii noastre l-a constituit înființarea în anul 1959 a Societății gruzine pentru protejarea monumentelor de cultură, care – și putem spune acest lucru cu toată răspunderea – are în prezent un rol substanțial atît în munca de propagandă

⁷ Voi da numai cîteva exemple:

Biserica Samțevrisi (sec. VII): la cutremurul din 1940 a fost pe jumătate dărîmată. Întrucît existau planuri și relevee și pe detalii, iar din partea dărîmată se putea folosi o bună parte din materialul rămas întreg, biserica a fost total reconstituită (după proiectul lui L. Himșiașvili).

Biserica din Tromi, din primele trei decenii ale secolului al VII-lea, unul dintre cele mai remarcabile monumente ale epocii feudalismului timpuriu, foarte avariata de timp, a rămas fără cupolă, o parte a bolții și din părțile superioare ale pereților. Pereții și o parte a bolților au fost reconstituite, întreaga construcție consolidată (L. Himșiașvili).

Bazilica Ancistahi din Tbilisi, una dintre cele mai vechi construcții monumentale a capitalei gruzine, ridicată în secolul al VI-lea. În secolul al XVII-lea a fost supusă unei reconstrucții substanțiale (stilpii din interior, bolțile), în secolul al XIX-lea a fost deformată prin construirea unei cupole și a unei clopotnițe, în partea de vest, prea mare ca dimensiuni și grosolană ca formă; vechile ferestre au fost mult mărite, interiorul înghesuit de zidiri. În 1958, cu prilejul împlinirii unui mileniu și jumătate de existență a orașului Tbilisi, au început lucrările de restaurare: odată cu îndepărtarea unor adăugiri făcute în pronaos în secolul al XIX-lea, a ieșit la iveală nivelul podelei, a

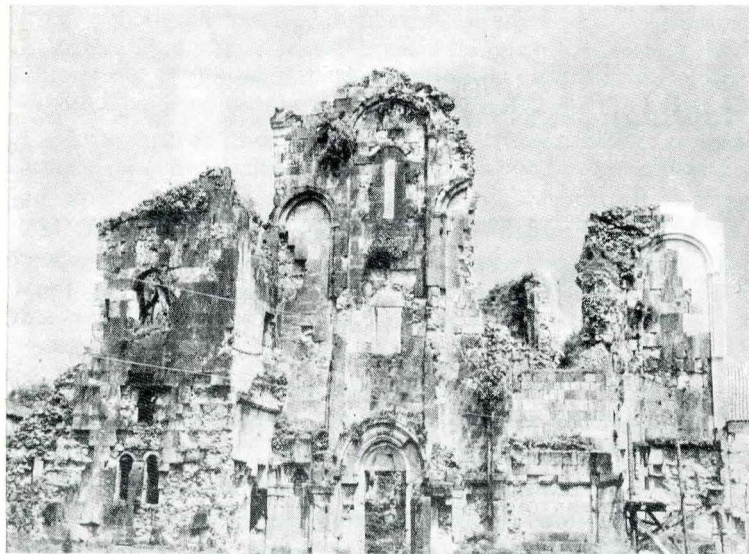

Fig. 13. Biserica regelui Bagrat din Kutaissi, (inceputul sec. XI), înainte de restaurare.

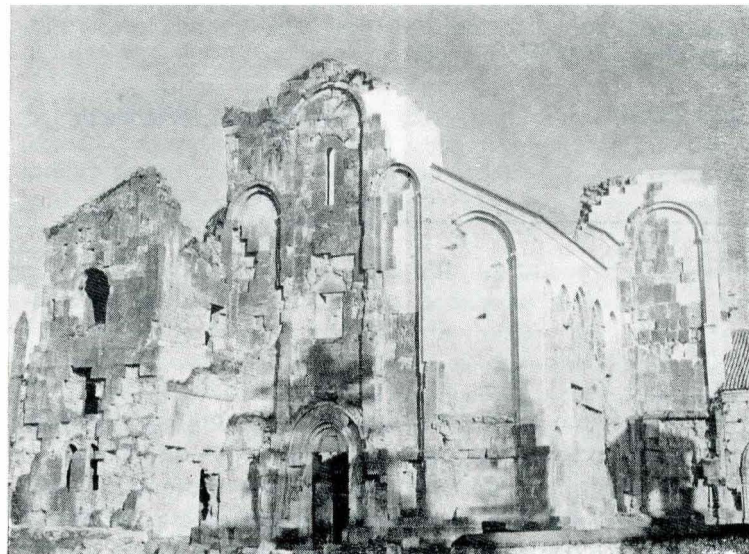

Fig. 14. Biserica regelui Bagrat, după restaurarea din 1951.

a monumentelor trecutului istoric și revoluționar, cit și în conservarea și restaurarea lor propriu-zisă. Mărturie a amploarei și popularității acestei societăți poate sta măcar și numai cifra de 500 000 de membri pe care-i numără în prezent. Ea are filialele sale, reprezentanții săi în localități, și, printre membrii săi sînt – lucru foarte îmbucurător – mulți entuziaști autentici, care antrenează și contaminatează prin exemplul lor noi adepți. Conferințele organizate de Societate în Tbilisi și în centrele raionale, tipăriturile de popularizare – pliante, cărți poștale, albume – au contribuit mult atît la popularizarea monumentelor cît și a acțiunilor de protejare.

Consider o mare izbîndă a Societății faptul că a reușit să aibă un organ propriu „Dzeglîs megobari” („Prietenii monumentelor de cultură”) care a devenit repede cunoscut. În „Dzeglîs megobari” se publică articole științifice și de popularizare privind diferitele domenii ale culturii gruzine (istorie, etnografie, arheologie, istoria artei, muzică, artă populară), se publică articole despre monumentele de cultură, dări de seamă privind acțiunile de protejare a monumentelor etc. Primul volum a apărut în anul 1964 și de atunci au fost tipărite 17 volume. Articolele se publică în limba gruzină cu rezumate în limba rusă.

De asemenea, o mare realizare o constituie înființarea în Tbilisi a Muzeului de etnografie și de artă populară în aer liber; el este așezat în raionul parcului Vak și, deși s-au făcut abia primii pași în organizarea lui, bazele au fost puse: există un proiect al complexului, au fost achiziționate și transportate primele exponate, unul dintre obiective a și fost instalat. Sperăm că peste cîțiva ani noul muzeu va avea posibilitatea să desfășoare o activitate amplă și va juca un rol de seamă în munca cultural-educativă.

Un bilanț bogat în acțiuni a prezentat, cu prilejul jubileului de 800 ani al lui Rustaveli, Direcția de protejare a

fost descoperit fundamentul vechilor stîlpi, au fost reconstituite formele originare ale ferestrelor și ale deschiderilor de intrare, ca și o parte din paramente; sub pictura din secolul al XIX-lea, au fost găsite fragmente de frescă (R. Gverdțiteli).

Biserica Bagrat din Kutaissi, nestemată a constructorilor feudali gruzini: partea centrală a fost terminată în anul 1003; biserica a fost distrusă de turci la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Lucrările de restaurare (după proiectul și sub conducerea lui V. Țiņțadze) se desfășoară de cîțiva ani: au fost restaurate zidurile, paramentul, o parte a bolților – în acele părți care permiteau justificarea restaurării – pridvorul de sud, mutilat de transformările la care fusese supus în secolul al XIX-lea.

Porțile curții patriarhiei Svetițhovelî din Mțheta, construcție remarcabilă a arhitecturii gruzine din secolul al XI-lea, pe jumătate acoperită de pămînt și modificată foarte mult în perioada feudalismului tîrziu. A fost complet restaurată, iar spațiul înconjurător amenajat (V. Țiņțadze).

Alte exemple de consolidare și restaurare: Bisericele Telovani, Tirkoli, Akura, Jaleti, Ruisi, palatul din Gheguti, cetatea Ananuri, baia regelui Rostom din Tbilisi, clădirile academiilor din Ghelati și Ikalto, diferite turnuri, castele etc.

monumentelor și Societatea, în ceea ce privește restaurarea unor complexe și a unor monumente ca de exemplu Djvari, Alaverdi, Ikalto și multe altele.

Consider ca o datorie să menționez contribuția, în ultimii ani, a Radiodifuziunii, Televiziunii și a Studioului de filme documentare la popularizarea artei naționale gruzine și la propaganda pentru protejarea monumentelor. De mulți ani se transmit la radio și la televiziune emisiuni consacrate unor monumente din diferite provincii istorice ale Gruziei, problemelor protejării valorilor culturale, și, de puțin timp a unui curs de istorie a artei gruzine. Au fost create cîteva filme despre monumentele artei gruzine, mai ales de arhitectură, și s-a reușit chiar, cu prețul unor mari strădănituri, să se filmeze monumentele rămase în afara granițelor Uniunii Sovietice. Toate aceste filme se bucură de un succes constant.

Publicațiile periodice au început să acorde atenție și spațiu monumentelor – revistele pentru copii, revista „Aghitator Gruzii”, iar cititorii au primit cu mare interes aceste noi rubrici.

S-au făcut destule lucruri. Și totuși, nouă ni se par o picătură în mare în comparație cu sarcinile care ne stau în față.

Firește, cu toate străduințele, de departe nu toate monumentele Gruziei – iar numărul lor este în jur de 5 000 – se află într-o stare bună; mai mult – unele dintre ele sînt într-o situație alarmantă.

Firește, nu toate lucrările se execută la un nivel calitativ corespunzător.

E adevărat, nu toți concetățenii noștri, deși majoritatea dintre ei iubesc și respectă trecutul poporului lor, au o atitudine responsabilă față de monumente, nu toți înțeleg că grija față de ele nu este o sarcină ci o obligație morală și civică a fiecărui om, nu toți, probabil, au înțeles suficient ce imensă importanță are educarea tineretului în spiritul înțelegerii valorii moștenirii culturale și a datoriei față de monumentele create de poporul nostru... iar omul care înțelege aceste lucruri devine – aceasta este convingerea mea profundă – mai bogat din punct de vedere spiritual, mai pur din punct de vedere moral.

Statul ne pune la dispoziție toate mijloacele materiale necesare pentru consolidarea monumentelor, pentru protejarea și restaurarea lor. Nu avem nici un fel de dificultăți din punct de vedere material. Trebuie numai să lucrăm. Se pun însă alte probleme acute – probleme de dotare tehnică, problema tipăririi literaturii de specialitate și, în particular, problema calității grafice a tipăriturilor – domenii în care am rămas mult în urmă –, problema calificării cadrelor de toate categoriile. De rezolvarea cu succes a acestor probleme vor depinde și succesele noastre în îndeplinirea acestei datorii de importanță națională, pe care sîntem chemați să o slujim cu toții.